

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויגש ועשרה בטבת, תש"ע
מספר 841

המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משיח בן יוסף

בפרשתנו מתוודע יוסף לאחיו, ובהמשך דבריו הוא מתאר את תפקידו כך (מה: ה-ז):
 פִּי לְמַחֲנֵה שְׁלַחְנֵי אֶל־הַיָּם לְפָנֶיכֶם. פִּי זֶה שְׁנַתִּים הֶרְעַב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חָמַשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חֲרִישׁ וְקָצִיר.
 וַיִּשְׁלַחְנִי אֶל־הַיָּם לְפָנֶיכֶם לְשׂוּם לָכֶם שְׂאֵרֵיט פְּאָרְץ וְלַהֲחִיּוֹת לָכֶם לְפָלִיטָה גְדֹלָה.
 יוסף רואה את עצמו כמי שאמור לדאוג ולספק את הצרכים החומריים של עם ישראל. הוא ה"משביר" לעומת יהודה, שלו מיועד תפקיד רוחני.¹ במסורת היהודית דואליות זו מתבטאת ברעיון שני המשיחים – משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. כידוע, יש מקורות רבים בעניין משיח בן דוד, ורק התייחסות מעטה למשיח בן יוסף. להלן נשתדל להתחקות אחרי מה שנאמר בעניין זה במקורות ובדברי גדולי היהדות בתקופה המודרנית.

משיח בן יוסף בתלמוד ובמדרש האגדה

בספר זכריה (יב: יא) יש שני פסוקים שלא ברור על פי פשוטו של מקרא לאיזה מאורע הם מכוונים:
 וְשִׁפְכֵתִי עַל בֵּית דָּוִד וְעַל יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם רֵיחַ חֵן וְתַחְנוּנִים וְהִבִּיטוּ אֵלַי אֶת אֲשֶׁר דָּקְרוּ וְסָפְדוּ עָלָיו כְּמִסְפַּד עַל הַיָּחִיד וְהִמָּר עָלָיו כְּהִמָּר עַל הַבְּכוֹר. בַּיּוֹם הַהוּא יִגְדַל הַמְּסָפַד בִּירוּשָׁלַם כְּמִסְפַּד הַדָּד רַמּוֹן בְּבִקְעַת מְגִדוֹן.
 התלמוד מביא את דעתו של רבי דוסא, הסוכר שמדובר ב"משיח בן יוסף שנהרג", אבל אין הגמרא מספקת פרטים אחרים עליו.² המדרש מפרט הרבה יותר ולהלן נביא ממנו קטעים נבחרים (המדרש מפרש את דברי בלעם בכמד' כד: ז):

ויקם מלך אחד ברומי וימלוך על כל העולם תשעה חדשים ויחריב מדינות רבות. ויחר אפו על ישראל וישים עליהם מס גדול, ויהיו ישראל באותה שעה בצרה גדולה מרוב הגזרות והמהומות שמתחדשות עליהם בכל יום, וישראל מתמעטים וכלים באותו זמן ואין עוזר לישראל... לסוף תשעה חדשים יגלה משיח בן יוסף ושמו נחמיה בן חושיאל עם שבט אפרים ומנשה ובנימין ומקצת בני גד. ושומעים ישראל שבכל המדינות שבא משיח ה' ומתקבצים אליו מעט מכל מדינה ומכל עיר... ויבא משיח בן יוסף ויתגרה מלחמתו עם מלך אדום וינצח את אדום, ויהרוג מהם תילי תילים ויהרוג את מלך אדום, ויחריב מדינת רומי ויוציא קצת כלי בית המקדש שהם גנוזים בבית יוליניוס קיסר ויבא לירושלים, וישמעו ישראל ויתקבצו אליו. ומלך מצרים ישלים עמו ויהרוג כל אנשי המדינות אשר סביבות ירושלים עד דמשק ואשקלון וישמעו כל אנשי העולם ותיפול אימה גדולה עליהם.

"ומחץ פאתי מואב", אמר ר' הונא בשם ר' לוי מלמד שיהיו ישראל מקובצים בגליל העליון ויצפה עליהם שם משיח בן יוסף מתוך הגליל, והם עולים משם וכל ישראל עמו לירושלים... והוא עולה ובונה את בית המקדש ומקריב קורבנות והאש יורדת מן השמים, והוא מוחץ כל אומות העולם, ויבא על ארץ מואב והורג את חציה והשאר הוא שובה אותו בשביה ומעלים לו מס, ועושה באחרונה שלום עם מואב... וישבו ארבעים שנה לבטח אוכלים ושותים ובני נכר אכריכם וכרמיכם. "וקרקר כל בני שת", שהוא מקרקר כל אומות העולם שנקראים בשם שת... ואחרי כל זאת שומע גוג ומגוג ועולה עליהם... והוא נכנס והורג אותו בחוצות ירושלים.³ ואחרי יקום מלך אחר רשע ועז פנים ויעשה מלחמה עם ישראל שלשה חדשים, ושמו ארמילוס... ויעלה לירושלים ויהרוג משיח בן יוסף... ואחר כך יבא משיח בן דוד בענן.⁴

נמצאנו למדים שבעת צרה מצד אדום יקום משיח בן יוסף תחילה בגליל ואחר כך בירושלים, יקבץ נדחי ישראל וינצח את אדום ואת כל המדינות השכנות. הוא יבנה מחדש את בית המקדש ויחדש בו את העבודה, וכך ישראל ייהנו משקט

¹ "המשביר" על פי בר' מב:ו. המדרש מסביר מדוע שלח יעקב לפניו את יהודה: "להתקין לו בית ועד שיהא מורה בו דברי תורה ושיהיו השבטים לומדים בו" (בראשית רבה צה, ג).

² בבלי סוכה נב ע"א.

³ אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד שפו ד"ה האות הששי, ממליך וד"ה ומחץ פאתי מואב.

⁴ שם, עמוד קמו ד"ה ה' ימלוך לעולם.

ל-40 שנה. בסיום תקופה זו יקום מלך רשע ששמו גוג או ארמילוס, יתקוף את ישראל ויהרוג את משיח בן יוסף בחוצות ירושלים. רק אחר כך יתגלה משיח בן דוד, שיציל סופית את עם ישראל ויחיה את המתים.

ניתן להבין את המדרשים הנ"ל פשוטם כמשמעם. ברם יש שראו בעניין משיח בן יוסף מושג, עיקרון או תקופה יותר משראו בו אדם מסוים, שלא כמקובל ביחס למשיח בן דוד. ההוגים הבולטים שאימצו גישה זו הם הגר"א – על פי עדות תלמידו ר' הלל משקלוב, והרב אברהם-יצחק הכהן קוק. להלן נציג בקצרה את שיטתם.

שיטת הגר"א: משיח בן יוסף מייצג את היזמה האנושית

לפי הגר"א, "משיח בן יוסף הוא הכוח הנסי המסייע לכל פעולה הנעשית באתערותא דלתתא", היינו בדרך הטבע, היות ש"שתי מצוות שהאדם נכנס בהן שלם בכל גופו הן סוכה וארץ ישראל... סוכה מצוותה תעשה ולא מן העשוי, אף ציון כך".⁵ לשיטתו, עם ישראל לא יזכה לגאולה פלאית ופתאומית, אלא גאולתו תתבצע בשלבים, כמו בבניית בית שני – ברשות ובסיוע של אומות העולם. תקופה זו תתאפיין בהתחזקות מדינית וחזרה בתשובה, היות ש"יעודו הכללי של משיח בן יוסף הוא בשלושה דברים: גילוי רזי התורה, קיבוץ גלויות וביעור רוח הטומאה מן הארץ". רק אחר כך, כאשר השטח יהיה מוכן, יופיע בהדרגה משיח בן דוד. כמו כן אין לחשוש עוד מהריגתו של משיח בן יוסף, כפי שהוא כותב:

הגזירה מתבטלת על ידי אריכות הגלות ועל ידי ייסוריו... ועל ידי המעשים הנעשים במסירות נפש לקבוץ גלויות שזה הוא תפקידו, ועל ידי חבלי משיח וייסורי ארץ ישראל... הגזירה מתבטלת באופן שנחלקת לחלקים קטנים כמשל המובא במדרש: משל למלך שכעס על בנו, ונשבע לזרוק בו אבן גדולה. אחר כך ניחם וריחם עליו, ובכדי לקיים שבועתו, שבר את האבן הגדולה לחלקים קטנים וזרק עליו את החלקים האלה אחד אחד.

יוצא אפוא שלפי הגר"א משמעות המושג "משיח בן יוסף" היא גאולת עם ישראל בכוחות עצמו ובדרך הטבע, ובסופו של תהליך זה ישלח הקב"ה את משיחו, משיח בן דוד, להשלים את הגאולה.

שיטת הרב קוק: משיח בן יוסף מייצג את הפן החומרי בגאולת עם ישראל

הרב קוק שואל:⁶ "למה אנו צריכים לשני משיחים, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, והרי התכלית המכוון הוא שנשיא אחד יהיה לכולם". עיקר תשובתו ששני המשיחים מייצגים שני כוחות חיוניים להתחדשות האומה הישראלית: הכוח החומרי, המבטיח את חוסנו הכלכלי והביטחוני של עם ישראל,⁷ והכוח הרוחני, המבטא את סגולת עם ישראל כעם התורה. במצב האידיאלי שני כוחות אלה אמורים להיות מאוחדים בקרב מנהיג אחד ויחיד, אלא שבעוונותינו הרבים הם נפרדו בעקבות הפרדת המלוכה בימי ירבעם. מאז יש ניגוד בין שני כוחות אלה, ניגוד המתבטא בחריפות בעת החדשה עם עלייתה של תנועת הציונות החילונית, שלא דאגה אלא לצרכים החומריים של עם ישראל והפנתה עורף לאידיאל של תורה ומצוות. מנהיגה, בנימין זאב הרצל, ייצג אפוא את כוחו של משיח בן יוסף על ידי שתרם תרומה מכרעת לשובו של עם ישראל לארצו ולחוסנו החומרי, אך לא התעניין כלל בשגשוגו הרוחני, והוא עצמו היה רחוק מתורה ומצוות.⁸ צעד זה חיוני וחיובי על אף עצם הדואליות המצערת של שני המשיחים, אך זהו צעד ראשון בלבד בתהליך המשיחי. אחרי שהוא מילא את תפקידו, על משיח בן יוסף להיעלם כדי לאפשר את התגלותו של משיח בן דוד – שהרי לא ייתכנו "שני דברים לדור" – שיוכל את עם ישראל לשגשוגו הרוחני.

נמצאנו למדים שדואליות זו של שני המשיחים היא אותה דואליות נצחית הקיימת מאז ומתמיד: זאת של החומר וזאת של הרוח. קונפליקט זה לא פסח על עם ישראל, אלא שמוכטח לנו שבאחרית הימים תיפתר הבעיה ברוח דברי הנביא יחזקאל בהפטרת פרשתנו (לז:יט-כד):

דַּבֵּר אֲלֵהֶם כֹּה אָמַר ה'... הִנֵּה אֲנִי לֹקַח אֶת עַץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד אֶפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל (חברו) וְבָבְרִי וְנִתְתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת עֵץ יְהוּדָה וְעֵשִׂיתֶם לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיַדֵּי... וְדַבַּר אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה'... הִנֵּה אֲנִי לֹקַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ שָׁם וְקִבְצָתִי אֹתָם מִסְּבִיב וְהִבֵּאתִי אוֹתָם אֶל אֲדַמְתָּם. וְעֵשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמִלֶּךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכֹלָם לְמֶלֶךְ וְלֹא יִהְיֶה עוֹד לְשֵׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יִחָצוּ עוֹד לְשִׁבְטֵי מַמְלָכוֹת עוֹד... וְעַבְדֵי דָוִד מֶלֶךְ עָלֵיהֶם וְרוּעֵה אֶחָד יִהְיֶה לְכֹלָם וּבְמִשְׁפָּטֵי לְכוּ וְחֻקְתִּי יִשְׁמְרוּ וְעֵשׂוּ אוֹתָם.

ובמדרש מובא שמשח בן יוסף יקום לתחייה:

האות התשיעי, יתקע מיכאל תקיעה גדולה ויבקעו מחילות המתים בירושלים ויחיה אותם הקב"ה, וילך משיח בן דוד ואליהו הנביא ויחיו את משיח בן יוסף.⁹

ד"ר אלכסנדר קליין
המחלקה למתמטיקה

⁵ ר' הלל משקלוב, **קול התור**, בני-ברק תשכ"ט, פרקים א-ב.

⁶ הרב אברהם יצחק הכהן קוק, "המספד בירושלים", בפטירת הד"ר בנימין זאב הרצל, כ' תמוז תרס"ד, נדפס בסניני, מז, אלול תש"ך.

⁷ כוח חומרי זה הוא גם רוחני במידת מה, שכן הוא מגן על עצמים בעלי קדושה עצמית.

⁸ הרב קוק מסביר במקום אחר (**אורות**, ירושלים תשנ"ג, עמ' קנט) שהדגש המוגזם על הצד החומרי המאפיין את פעילותה של התנועה הציונית החילונית בא לאזן את "רוחניות היתר" שאפיינה את תקופת הגלות. היא בעצמה הייתה אמורה לתקן את תקופות בית ראשון ובית שני, שהתאפיינו בדגש יתר שניתן לחומריות. כמובן זה אפשר להבין את המימרה התלמודית שבתחילת ימי המשיח "חוצפה יסגיה". בסופו של דבר עם ישראל שואף לחזור ל"שיווי משקל" הטבעי לו, כלומר שוב ישררו הרמוניה ואיזון בין הכוח החומרי ובין הכוח הרוחני שבו (תודתי נתונה לרב יעקב פלדמן שהפנה אותי למקור חשוב זה).

⁹ **אוצר המדרשים** (אייזנשטיין) עמוד שפו, ד"ה האות התשיעי, יתקע.